

Комунальний заклад Львівської обласної ради
«Львівська обласна універсальна
наукова бібліотека»

УДК 908(477.83):016
С 47

Жіноче обличчя Львова

Славетна українка в султанському дворі. Роксолана [Текст] :
рек. список літератури / упоряд. Н. Бала; ред. Д. Дигас; КЗ ЛОР ЛОУНБ. –
Львів, 2018. – 12 с. – (Жіноче обличчя Львова).

*Упорядник Н. Бала
Редактор Д. Дигас*

Дизайн обкладинки С. Дикий

Видання здійснене в рамках проекту «Жіночі імена у вулицях Львова»
громадських організацій «Жіночий вибір України», «Центр “Жіночі
перспективи”».

СЛАВЕТНА УКРАЇНКА В СУЛТАНСЬКОМУ ДВОРІ. РОКСОЛАНА

Рекомендаційний список літератури

Львів – 2018

© КЗ ЛОР ЛОУНБ, 2018
© ВУ, 2018

**«Я Хюррем! Нехай мої вороги бояться мене!
Нехай бояться мого гніву!
Я, подібно стрілі, вгризусь в їхні серця,
щоб вони нескінченно горіли!»
РОКСОЛАНА**

**La Rossa.
Невідомий автор, 1550**

Дивовижна доля української дівчини, яка стала дружиною султана Сулеймана Великого, й донині привертає увагу істориків, митців. Образ Роксолани, за яким стоїть реальна жінка незвичайної долі, сприймається по-різному. У 1926 році у вірші «Діва-Обида» Євген Маланюк провів паралель між Україною і Роксоланою:

*Під сонні пестощі султана
Впивала царгородський чар
Це ж ти – попівна Роксолана,
Байстрюча мати яничар!*

А у вірші до пісні «Роксолана» (1990), яку виконує Алла Кудлай, Степан Галябарда з тугою і любов'ю пише:

*Роксолано, Роксолано,
Україну продають.
В ріднім домі, в ріднім домі
Яничари ростуть.
Роксолано, Роксолано,
Твоє ім'я, мов дзвін.
Піднімає, піднімає
Мій народ з колін.*

Павло Загребельний, який написав про султана роман «Роксолана», на запитання «Як Роксолана допомагала Україні через Сулеймана?» в одному з інтерв'ю відповів: *«Ніяк. Почитайте історію Грушевського... Не потрібно тішити себе ілюзіями. Вона просто боролася за себе як за особистість... Я ж не став би називати її національною гордістю. Її життєвий шлях і досягнення – це її особиста гордість».*

Проте в сучасній українській традиції її ім'я входить до переліку імен найвідоміших жінок давньої та сучасної України. Хто вона, Роксолана, насправді? Відомості про походження дуже скупі, та й ті час до часу піддаються сумнівам. Її особистість і життя оплутані таким неймовірним плетивом домислів, а реальних фактів так мало, що часом губишся в здогадках, де ж закінчується правда і починається вигадка.

Настя Лісовська була донькою священика з галицького міста Рогатина. Народилася у 1505 або 1506 році. Загальноприйнято вважати, що між 1518 і 1520 роками була захоплена в полон. Але в архівних записах султанського гарему дата інша – 1515-1516 роки. Тобто Роксолану захопили в 9-11-річному віці. Така практика була звичною у кримських татар: маленьких дівчат було значно легше привчити до східних традицій.

У першій половині XVI ст. турки разом із підвладними їм татарами нещадно грабували території південно-східної Європи. «Священна» війна мусульман за свою віру мала на меті поневолення християн і виправдовувала будь-які злочини. У 1512 р. хвиля спустошливих набігів докотилася і до сучасної Західної України. Історики вважають, що в цьому нападі брала участь армія чисельністю 25 тис. осіб. Загарбники пройшли від пониззя Дніпра до Карпат. Розорення і горе, принесені ними, були такі великі, що дотепер існують у фольклорі. Через всю Україну тяглися сумні дороги невольників – у кримське місто Кафу (сучасна Феодосія), на найбільший ринок рабів, а потім через море в Туреччину. Цей шлях пройшла серед інших полонянок і попівська дочка з містечка Рогатин. За версією сучасника Роксолани Михайла Литвина, її

полонили кримські татари. Імовірно, була продана на жіночому невідільничому ринку Аврат Пазари в Стамбулі. Можливо, її обрала Хафса Султан, султанова мати, або візир Ібрагім-паша, який пізніше їй подарував її Сулейману, в гаремі якого вона посіла спочатку скромне місце рукодільниці.

Таке лихо спіткало тисячі, десятки тисяч дівчат, розсіяло їх по всьому Сходу. Але в історії, і не тільки Османської імперії, залишилася одна – Роксолана (італ. la Rossa, «русинка»). Роксоланами або роксанами у давнину називали сарматські племена, що в II-IV століттях н. е. кочували у степах між Дніпром і Доном. У середньовіччі багато хто вважав їх прабатьками слов'ян. До того ж з VI століття до н. е. на березі Дністровського лиману існувало античне місто Роксолана. За султаншею ім'я закріпилося завдяки донесенням західних послів при дворі султана, присвяченим особисто їй. А що вперше про українку в османському палаці стало відомо власне з європейських джерел, то це ім'я утвердилось у вітчизняній історичній і літературній традиції.

Сулейман I Пишний, син Селіма I Грізного, був одним з найвідоміших османських султанів. В Європі його звали Пишний, в Османській імперії – Кануні (Законодавець) – за створення законів, спрямованих на захист інтересів феодалів, закріплення селян за їхніми земельними ділянками, які належали поміщикам. Фактично це було введення кріпосного права.

Наложниця Роксолана стала великим коханням султана. Сулейман присвячував їй свою любовну поезію (писав під псевдонімом Мухіббі). У гаремі, званому Бабус-сааде, тобто «Брами блаженства», Роксолані дали ім'я Гюррем, перською – радість. Вона стала четвертою, улюбленою дружиною Сулеймана. Шлюб та гучне весілля відбулися в 1530 році. Султан призначив їй посаг у 5 тисяч золотих і спеціально для неї запровадив титул хасекі султан (осман. «султана, особисто відзначена султаном»), другий за значимістю в гаремі після валіде – його матері.

Роксолана народила султану шістьох дітей – п'ятьох синів, першого в 15 років, і доньку Міхрімах. За переказами, Сулейман

найбільше любив свою дочку. У 1539 році її видали заміж за Рустем-пашу, який 1544 року став великим візирем. Сулейман збудував на честь доньки мечеть. З-поміж синів батька пережив лише Селім. Інші загинули в боротьбі за трон.

Сучасники Роксолани описували її скоріше як милу, ніж вродливу. Венеціанський посол Бернардо Наваджеро у 1553 році доповідав: «Його величність султан так сильно кохає Роксолану, що в османській династії ще не було жінки, яка б тішилася більшою повагою. Кажуть, у неї милий, скромний вигляд, і вона дуже добре знає натуру Великого володаря». Ще один венеціанський посол, Доменіко Тревізано, казав, що Роксолана молода, але не красива, а стамбульський люд вважає її за відьму. У 1554 році він так написав про Роксолану із Стамбула: *«Для його величності султана це така кохана дружина, що, переказують, відколи він її спізнав, відтоді вже не захотів знати якоїсь іншої жінки: ну, а чогось такого не робив ще ніхто з його попередників, бо в турків є звичай – міняти жінок»*.

З початку правління Роксолани розпочався період, який історики називають правлінням привілейованих жінок, правлінням султан або жіночим султанатом – періодом впливу дружин султанів на своїх чоловіків (друга половина XVI – перша половина XVII століття).

Як стверджує Омар Дерменджі, автор перекладу «Роксолани» П. Загребельного турецькою, який перевидають на батьківщині султанів ледь не щороку, у турецьких архівах є згадки про благодійність султани. З її ім'ям пов'язано спорудження багатьох історичних пам'яток: у Стамбулі – комплексу біля жіночого невідільничого ринку Аврат Пазари (мечеть Гасекі Джами, лікарня для жінок, дві медресе, початкова школа, супова кухня і фонтан), лазень (хамамів) біля мечеті Айя-Софія та в дільниці Єгуділер; в Едірне – мечеті, караван-сараю та фонтанів; в Єрусалимі – водоканалу, мечеті, притулку для прочан, супової кухні Хасекі Султан Імарет, караван-сараю; у Мецці – супової кухні біля Кааби; у Медіні – супової кухні. Збереглося багато дарчих листів Сулеймана для Гюррем, а також кілька закладних грамот на добродійні фундації, створені нею. За

відсутності чоловіка перебудувала Топкапу, та так, що султан після повернення не впізнав свій палац.

Роксолана виявилася ще й вельми практичною султаншею. Щоб поповнити скарбницю, вона розпорядилася відкрити в європейському кварталі і в портових районах Стамбула винні крамниці, які швидко почали приносити шалені прибутки, поглибила бухту Золотий Ріг, реконструювала причали в Галаті, куди незабаром почали підходити великотоннажні судна з товарами з усього світу. Це забезпечило швидке зростання торгових рядів Стамбула та солідний прибуток.

Жінка-загадка померла 18 квітня 1558 року (за іншими версіями – 1561 або 1563 року) на руках власного чоловіка з усмішкою на вустах. Сулейман, стоячи на колінах перед її ложем, ще довго плакав. Дружину султан пережив лише на п'ять років, встигнувши звести їй мавзолей поруч з мечеттю Сулейманіє Джамі, яку Роксолана збудувала на його честь. Ні до, ні після неї жодна жінка не удостоювалася такої честі від династії Османів.

Деякі історики вважають, що Роксолана піклувалася і про свою батьківщину, нібито вона докладала зусиль для звільнення своїх співвітчизників, запобігала набігам татар. Однак відомо, що татари, як і раніше, здійснювали щорічні набіги на територію, з якої походила Роксолана, забирали полонених. Під час одного з таких походів зруйнували Запорізьку Січ, і козаки були змушені звернутися по допомогу до російського царя Івана Грозного. Тоді ж уперше за наказом Сулеймана було впроваджено мито для християнських паломників, які прямували до Храму Гробу Господнього в Єрусалимі, а на ці кошти була побудована мечеть. Хоча ймовірно, що як дружина султана Роксолана сприяла безпечному перебуванню в Стамбулі Дмитра «Байди» Вишневецького у 1553-1554 роках. Хоча це не завадило її сину султану Селіму II кількома роками пізніше, у 1563-му, скинути Вишневецького з башти на гак.

Життя та діяльність Роксолани привернули увагу численних митців – письменників, живописців та композиторів, які присвятили їй чимало творів. Про султану Гюррем написано декілька романів та десятки історичних досліджень різними мовами. Вперше про неї

повідомив Ніколас де Моффан у памфлеті про вбивство шехзаде Мустафи. Фламандський письменник і дипломат Ож'є Гіслен де Бусбек в «Турецьких листах» (1581) перший представив Роксолану як чаклунку, інтриганку та авантюристку, яка керувала на власний розсуд справами в державі Османів. До речі, до 1595 року вийшло ще три видання «Листів», а в XVII ст. вони перевидавалися ще 12 разів, з'явилися також переклади цього твору чеською, німецькою, фламандською, французькою, іспанською та англійською мовами. У наступні два століття через часті війни з Османською імперією історія Гюррем в європейських країнах здебільшого переосмислювалася як перемога розумної європейської дівчини над силою деспотичного азіата і таким чином послужила темою численних драматичних або пригодницьких творів. Австрійський сходовознавець Йозеф фон Гаммер-Пургшталь в «Історії Османської імперії» продовжив Бусбекові звинувачення Роксолани у зловживанні владою, але оскільки знав про її походження з Рогатина, що належав тоді до Австрійської імперії, то висловив прихильність до талантів своєї співвітчизниці. І навіть зробив з неї символ, що віщував падіння Османської імперії від рук росіян. У турецькій літературі Роксолана трактується переважно як пристрасна жінка, яка прагне влади.

Її образ висвітлюється в памфлеті литовського письменника і дипломата Михайла Литвина «Про звичаї татар, литовців і московитян» (1550); трагедії французького письменника Габрієля Бунена «Султана» (1561); ілюстрованій праці французького письменника Жан-Жака Буассара «Життя і портрети турецьких султанів, перських князів та інших славних героїв і героїнь, від Османа до Мухаммеда II» (1596), де Роксолана отримала негативну оцінку; трагедії італійського письменника Просперо Бонареллі делла Ровере «Сулейман» (1612); поемі польського письменника Самуеля Твардовського «Велике посольство» (1633); п'єсі французького письменника Жана Мере «Великий і останній Сулейман, або Смерть Мустафи» (1637); трагікомедії французького письменника Жана Демаре де Сен-Сорлена «Роксана» (1639); трагедії французького драматурга Жана Расіна «Баязет» (1672); п'єсі французького письменника Франсуа Белена «Мустафа та Зеангір» (1705); трагедії

німецького драматурга Готгольда Лессінга «Джихангір, або Відмова від трону» (1748); водевілі французького драматурга Шарля Фавара «Сулейман, або Три султани» (1761); драмі німецького письменника Християна Вейса «Мустафа та Зеангір» (1761); поемі польського поета Мавриція Гославського «Поділля» (1827); драмі у віршах російського письменника Нестора Кукольника «Роксолана» (1834), в якій Роксолана зображена інтриганкою. І це ще далеко не повний перелік.

В Україні про неї написані драма Гната Якимовича «Роксоляна» (1869); історична повість Михайла Орловського «Роксолана або Анастасія Лісовська» (1882); історична праця Агатангела Кримського «Історія Туреччини» (1924), в якій Роксолані відведено 13 сторінок (султані Кримський дав суперечливу характеристику: розвинув оцінки Ож'є Гіслена де Бусбека про руйнівні наслідки її дій для Османської імперії, представив Хюррем лише одним із прикладів невірільницьких доль, про які співалося в українських думах, а наостанок назвав її і Сулеймана «дикими мусульманськими фанатиками»); повість Осипа Назарука «Роксоляна» (1930); оповідання для дітей Антіна Лотоцького «Роксоляна. Історичне оповідання з XVI століття» (1937); роман Миколи Лазорського «Степова квітка» (1965); літературно-історична стаття Ірини Книш «Імператорська кар'єра Анастасії Лісовської» (1966); нарис Юрія Колесниченка «Султанка з Рогатина» (1966); історична повість Сергія Плачинди «Неопалима купина» (1968); поема Любові Забашти «Роксоляна. Дівчина з Рогатина» (1971) та ін. Та найзначнішим художнім втіленням цієї історичної постаті в українській літературі став роман Павла Загребельного «Роксолана» (1980). Фундаментальний, добре побудований твір, написаний вправною рукою прозаїка-професіонала, здобув велику популярність у читачів. Глибоке опрацювання історичного матеріалу, проникнення в суть епохи, панівної ідеології дали змогу авторові уникнути прикрих помилок, якими рясніють твори на «орієнтальні» теми багатьох європейських письменників, зокрема й українських.

Існує кілька портретів Роксолани, найперший з яких датований 1550 роком і належить невідомому автору. Усі вони уявні, жоден не написаний з натури, адже гарем був закритий для художників. Щоправда, на кожному з прижиттєвих портретів Роксолана виглядає майже однаково.

Про Роксолану написано багато музичних творів у різних жанрах – від опер («Роксоляна» Дениса Січинського, 1908) до пісень («Пісня Роксолани» у виконанні Оксани Білозір, 2001). Про неї знято кілька телесеріалів: український «Роксолана» з Ольгою Сумською в головній ролі (1996–2003), турецькі «Хюррем Султан» (2003) та «Величне століття. Роксолана» (2011–2014), низку документальних фільмів («Роксолана: кривавий шлях до престолу», 2008; «Роксолана», 2012–2013) та ін.

Незважаючи на приписувані звинувачення й гріхи, Роксолана втілює нескореність вільної духом людини, спроможність стати на бій супроти долі й перемогти. Ця незвична жінка зуміла сама утвердитись в історії. Для нас вона – символ непереможності духу. Немає підстав створювати з неї символ українського патріотизму, але й соромитися такої землячки не слід. І добре, що в пам'ять про неї поставили монумент у Рогатині, хоча й чинився ідеологічний спротив. Ще у 1989 р., студент архітектури Юрій Курець, член товариства «Дзвін», ініціював спорудження в Рогатині пам'ятника Роксолані. Гроші збирали з відусіль, та лише через десять років створена львівським митцем Романом Романовичем скульптура на високому п'єдесталі постала на центральному майдані міста, теж названому іменем Роксолани.

У багатьох населених пунктах України є вулиці, названі на честь Роксолани: у Дніпрі, Трускавці, Володимирі-Волинському та Ковелі (Волинська обл.), селищі Козова (Тернопільська обл.) та селі Зимна Вода (Львівська обл.). У Львові ім'ям славної українки у 1992 році назвали вулицю в житловому масиві Левандівка. Колись вона називалася Новозаводська (від 1957 р.) та Горелова (від 1974 р.). У межах вулиць Роксолани, Машиністів, Є. Олесницького та Суботівської міська влада запланувала створити парк.

Перша сторінка трагедії «Султана».
Габріель Бунен, 1561

Титульний аркуш трагедії
«Баязет». Жан Расін, 1672

ЛІТЕРАТУРА:

Бакота А. Сага про Роксолану [Текст] / А. Бакота // Українська культура. – 1997. – № 1. – С. 20.

Ватрич Р. «А я не скорилася і в сльозі відродилася»: 435 років від дня смерті Насті Лісовської, більш відомої у народі як Роксолана [Текст] / Роман Ватрич // Голос України. – 1996. – 25 квіт. – С. 16.

Дроботько Н. Від Рогатина до палацу Топкапи в Стамбулі [Текст] / Наталія Дроботько // Українська культура. – 1997. – № 1. – С. 30-31.

Загребельний П. Роксолана [Текст] / Павло Загребельний. – Київ : Дніпро, 1988. – 603 с.

Костенко С. Радісна султанша на ім'я Росса [Текст] / Світлана Костенко // Гомін України. – 2013. – 12 лют. – С. 9, 11.

Кочубей Ю. Роксолана: доля, образ, символи [Текст] / Юрій Кочубей // Політика і час. – 2005. – № 2. – С. 79-87.

Кравченко О. Роксолана в світовій літературі [Текст] / Осип Кравченко // Рогатинська земля: збірник історично-мемуарних, етнографічних і побутових матеріалів / голов. ред. Уляна Любич; Наукове товариство ім. Т. Шевченка. – Торонто, 1989. – Т. 1. – С. 125-128.

Крамар Є. Славетна українка в султанському дворі [Текст] / Євген Крамар // Рогатинська земля: збірник історично-мемуарних, етнографічних і побутових матеріалів / голов. ред. Уляна Любич. –

Наукове товариство ім. Т. Шевченка. – Торонто, 1989. – Т. 1. – С. 106-124.

Крилатий Ю. Роксолана [Текст] / Ю. Крилатий // Український календар. – 1969. – С. 178-180.

Лазорський М. Степова квітка [Текст] : іст. роман про султаншу Роксолану / Микола Лазорський. – Мюнхен, 1965. – 364 с.

Мацьків В. Українка, що стала «Радісною Султанкою» [Текст] / Володимир Мацьків // Альманах «Провидіння». – 1968. – С. 181-185.

Набитович Г. Роксолана – правителька османської імперії [Текст] / Галина Набитович, Богдан Набитович // Жіночий світ. – 1996. – Ч. 9-10. – С. 3-4.

Попроцька Л. Радісна Султанша – у Львівському музеї [Текст] / Лариса Попроцька // Жіночий світ. – 2009. – Ч. 38. – С. 7-8.

Роксолана: кохана дружина Османського султана Сулеймана II Кануні [Текст] // Історія України. – 2002. – № 12. – С. 1-2.

Рощина Н. Роксолана [Текст] / Наталія Рощина. – Харків, 2013. – 123 с.

Савка М. Роксолана [Текст] / Михайло Савка // Ми і світ. – 1969. – Ч. 150. – С. 62-68.

Сюндюков І. Та, яка зробила неможливе [Текст] / Ігор Сюндюков // День. – 2015. – 7-8 серп. – С. 8.

Скаврон Б. Султанша з Рогатина [Текст] / Богдан Скаврон // Експрес. – 2014. – 12-14 берез. – С. 13.

Тимошук О. Від Роксолани-Хюррем до Надії-Хатідже Турхан. Книжку української письменниці переклали і видали в Туреччині [Текст] : [про іст. роман про султану-українку «Хатідже Турхан» Олександри Шутко] / Олександра Тимошук // Урядовий кур'єр. – 2017. – 3 черв. – С. 7.

Шарупа Л. Павло Загребельний і його Роксолана [Текст] : літ.-муз. композиція / Людмила Шарупа // Дивослово. Українська мова й література в навчальних закладах. – 2015. – № 6. – С. 31-34.

Шутко О. Роксолана-султана родом із Рогатина. Про історію портретів славної українки та «лісовчиків» – воїнів із загону польського полковника [Текст] / Олександра Шутко // Україна молода. – 2017. – 2-3 черв. – С. 14.

Яценко М. Синдром Роксолани [Текст] : [іст. джерела про Настю Лісовську, її образ в укр. худож. літ.] / Марта Яценко // Кур'єр Кривбасу. – 2013. – № 287/288/289. – С. 331-339.